

УДК 343.9

Гарасимчук Назарій Андрійович

*аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Narasymchuk Nazariy

*PhD Student at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Ivan Franko National University of Lviv*

ORCID: 0000-0001-6812-1667

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-10-9267

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-
РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У АСПЕКТІ ВИМОГ (ПРИНЦИПІВ) ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ АДВОКАТІВ

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN TERMS OF THE REQUIREMENTS (PRINCIPLES) OF TACTICAL METHODS OF ADVOCATES

Анотація. Зловживання процесуальними правами адвокатами у кримінальному провадженні – це правовий феномен, розгляд якого виключно у межах науки кримінального процесу видається недостатнім. Криміналістична наука нерозривно пов'язана із криміналістикою, незважаючи на самодостатність кожної із таких. З огляду на цей взаємозв'язок з метою комплексного дослідження аналізованого поняття доцільним та необхідним вважаємо надання характеристики діянням, які вважаються зловживанням процесуальними правами за доктриною кримінального процесу, із точки зору такої науки, як криміналістика. Одним із розділів криміналістики є криміналістична тактика. Сучасні науковці до такої включають також і тактику адвоката (зокрема, захисника та адвоката – представника потерпілого). Ми притримуємось точки зору, що до тактики адвоката необхідно включати також і адвокатів, які представляють клієнтів з іншими процесуальними статусами, наприклад, свідка. Вченими-криміналістами, які працюють у царині криміналістичної тактики, розроблено комплекс вимог (принципів) тактичних прийомів. Саме перевірка проявів процесуальної поведінки крізь призму відповідних вимог (принципів), які передбачені у доктрині для тактичних прийомів, надало можливість з'ясувати, що діяння, які вважаються зловживання процесуальними правами (із точки зору кримінального процесу) є недопустимими тактичними прийомами (із точки зору криміналістики). Це зумовлено тим, що такі діяння не відповідають вимогам (принципам) законності (у частині духу закону) та етичності (у аспекті моральних принципів, зокрема, добросовісності). Водночас можуть відповідати вимозі (принципу) вибірковості, це залежить від змісту тактичного завдання, засобу виконання та очікуваних, фактичних результатів такого. Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо розробку системи наукових положень і рекомендацій щодо протидії такій процесуальній поведінці адвокатів як правоохоронцями, так і адвокатами-опонентами.

Ключові слова: законність, вибірковість, етичність, добросовісність, кримінальне провадження.

Summary. The abuse of procedural rights by lawyers in criminal proceedings is a legal phenomenon which cannot be considered solely within the framework of the science of criminal procedure. The science of criminal procedure is inextricably linked to forensic science, despite the self-sufficiency of each of them. Given this relationship, for the purpose of a comprehensive study of the analysed concept, we consider it appropriate and necessary to characterise the acts considered to be an abuse of procedural rights under the criminal procedure doctrine from the perspective of such a science as forensic science. One of the sections of forensic science is forensic tactics. Modern scholars also include the tactics of a lawyer (in particular, a defence lawyer and a lawyer representing the victim). We are of the opinion that the tactics of a lawyer should also include lawyers representing clients with other procedural statuses, for example, a witness. Forensic scientists working in the field of forensic tactics have developed a set of requirements (principles) of tactical techniques. It was the examination of procedural behaviour through the prism of the relevant requirements (principles) provided for in the doctrine of tactical techniques that made it possible to find out that acts considered to be an abuse of procedural rights (from the point of view of criminal procedure) are inadmissible tactical techniques (from the point of view of forensics). This is due to the fact that such actions do not meet the requirements

(principles) of legality (in terms of the spirit of the law) and ethics (in terms of moral principles, in particular, good faith). At the same time, they may meet the requirement (principle) of selectivity, depending on the content of the tactical task, the means of implementation and the expected, actual results of such a task. We believe that a promising area for further research is the development of a system of scientific provisions and recommendations to counteract such procedural behaviour of advocates by both law enforcement officers and opposing counsel.

Key words: legality, selectivity, ethics, good faith, criminal proceedings.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Тенденція поширення зловживань адвокатами процесуальними правами та негативні наслідки такої поведінки зумовлюють необхідність наукової розвідки щодо цього явища. Стан вітчизняної кримінальної процесуальної конструкції свідчить про доцільність створення системних механізмів запобігання та протидії зловживанням. За відсутності ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямку є ризик фрагментарності законодавчих ініціатив. Вбачаємо за необхідне дослідити зловживання процесуальними правами із точки зору вимог (принципів) криміналістичного поняття «тактичний прийом». Це може слугувати запорукою не лише зміни підходу до навчання майбутніх адвокатів, а і розроблення системи рекомендації щодо протидії такій поведінці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважно питання зловживання адвокатами процесуальними правами обмежувались дослідженнями у межах науки кримінального процесу. Водночас історично криміналістична тактика полягала у підготовці системи наукових положень і рекомендацій для правоохоронців. У цій парадигмі дослідження тактичних прийомів адвокатів не стояло на порядку денному. Однак із розвитком цього розділу криміналістики у доктрині наявні спроби розширити предмет криміналістичної тактики, включивши у межі дослідження такого діяльність захисників (наприклад, робота Погорецького М. А. і Сергєєвої Д. Б. [10, с. 18]), адвокатів, клієнтами яких є різні особи — потерпілі, свідки тощо (до прикладу, В. І. Бояров, Г. В. Коновалова [14, с. 68]). І все ж В. О. Попелюшко [8, с. 256] зазначає, що найбільш рельєфно, у розгорнутому вигляді, тактика адвокатської діяльності дістає вияв при виконанні адвокатом функції захисту в кримінальному судочинстві як тактики захисту обвинуваченого. Такий підхід сприяв розробці тактичних прийомів адвокатів (щонайменше адвокатів-захисників) і уможливило аналіз діянь, що є зловживаннями процесуальними правами, крізь призму вимог (принципів) тактичних прийомів. Отже, наразі це питання не знайшло достатнього розвитку у криміналістиці, однак без цього не вбачаємо за можливе якісне з'ясування змісту зловживань процесуальними правами та розробки рекомендацій щодо протидії таким, оскільки часто така поведінка є навмисною, тактично обумовленою серед адвокатів у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Розгляд зловживань адвокатами процесуальними правами із точки зору вимог (принципів), які у наукових роботах застосовуються для тактичних прийомів адвоката.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. В. ДУДКО [2, с. 79] зазначає, що ініціативність, непримиренність, активність, наполегливість, сміливість, тактика і стратегія адвоката можуть бути помилково сприйняті як «зловживання своїми правами».

На думку О. В. Бишевець [13, с. 106–107], систему адвокатської тактики складають тактичні прийоми, застосування яких є ситуаційним і зумовлюється видом професійної діяльності адвоката та сферою судочинства, у якій вона здійснюється.

Під тактичним прийомом потрібно розуміти спосіб провадження процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети, як це визначає І. І. Когутич [4, с. 236].

Принагідно В. О. Попелюшко [8, с. 257] зазначає, що виконуючи власну функцію, адвокат використовує тактичні прийоми, як можна поділити на дві групи:

- загальні (універсальні) — напрацьовані криміналістикою у незмінному їх вигляді або пристосовані (трансформовані) до особливостей даного виду професійної діяльності, наприклад способи реагування захисника на прогалини розслідування і судового розгляду, на порушення слідчим і судом процесуального законодавства.
- специфічні, тобто такі, що стали надбанням адвокатської практики і застосовуються виключно захисником-адвокатом, до прикладу, заявлення клопотань; ознайомлення з матеріалами справи; запитування і одержання документів чи копій від громадян та юридичних осіб.

З метою відображення необхідності охарактеризування зловживання процесуальними правами крізь призму криміналістики наведемо приклад. Адвокат подає повторну заяву про відвід з метою затягування кримінального провадження. З одного боку, за КПК України така поведінка вважається зловживанням. З іншого боку, за доктриною криміналістичної тактики — це є тактичним прийомом.

Тобто, один і той самий прояв процесуальної поведінки може бути розглянутий із різних аспектів (процесуального та криміналістичного). Тому за доцільне вважаємо з'ясувати, чи діяння, яке вважається зловживанням процесуальним пра-

вом, із точки зору криміналістики є допустимим, тобто, є тактичним прийомом, що відповідає вимогам (принципам), які передбачені для такого у доктрині.

Незначна кількість наукових доробків щодо тактики адвоката зумовлює необхідність послугуватись тими, що вироблені для тактики захисту, оскільки вважаємо що такі є прийнятними для всіх адвокатів, незалежно від процесуального статусу клієнта у кримінальному провадженні. Особливо враховуючи той факт, що протягом одного кримінального провадження статус одного і того ж самого клієнта може трансформуватись, до прикладу, зі свідка у підозрюваного, із третьої особи, щодо майна вирішується питання про арешт, у юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження тощо.

Аналіз наукових доробків свідчить про те, що науковці (Я.О. Береський, О.В. Острогляд [11, с. 134], В.О. Попелюшко [8, с. 257], І.І. Когутич [5, с. 123] та ін.) виділяють різноманітні вимоги (принципи) щодо тактичних прийомів адвокатів. У переважній більшості випадків науковці підтримують позицію, що такі повинні відповідати щонайменше наступним вимогам (принципам): 1) законності; 2) вибірковості; 3) етичності.

Щодо законності як вимоги (принципу) тактичного прийому

П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков [9, с. 8] розривають зміст цієї вимоги (принципу) тактичного прийому, як безумовна відповідність засобів і методів діяльності приписам закону, які забезпечують процесуальні гарантії громадянам.

Водночас І.І. Когутич [4, с. 243–244], В.Ю. Шепітько [7, с. 135] трактують ширше законність як принцип застосування тактичних прийомів, доповнюючи такий не лише тим, що ці прийоми повинні повністю відповідати букві закону, а і духу такого.

Ми погоджуємось із наведеним вище розширеним тлумаченням вимоги (принципу) тактичного прийому. У цьому разі для визначення того, чи діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, відповідає вимозі законності тактичного прийому потрібно перевірити такий на дотримання букви та духу закону.

Зловживання процесуальним правом повинні відповідати закону у частині не суперечення положенням такого, оскільки у протилежному разі є невиконання/неналежне виконання обов'язків, вчинення правопорушень, порушення порядку реалізації певного права, що не охоплюється поняттям «зловживання процесуальними правами».

Натомість з огляду на те, що такі зловживання порушують (створюють загрозу порушення) прав та/або законних інтересів інших осіб, то вони не відповідають законності у частині духу закону, а з цієї підстави і вимозі (принципу) тактичного прийому.

Резюмуючи, діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, не відповідає такій вимозі (принципу) тактичного прийому адвоката, як законності (у частині духу закону).

Щодо вибірковості як вимоги (принципу) тактичного прийому

І.В. Пиріг [6, с. 221] вказує, що ця вимога (принцип) передбачає те, що застосування прийому в певній ситуації повинно бути виправдане з тактичних міркувань, тобто відповідно до ситуації має обиратись найкращий, ефективний прийом чи їх сукупність.

І.І. Когутич [4, с. 243–244] та В.Ю. Шепітько [7, с. 135] трактують вибірковість як спроможність вирішувати тактичні завдання в певних ситуаціях. Водночас П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков [9, с. 8] зазначають, що вибірковість — найдоцільніший відбір засобів і прийомів у конкретній ситуації, які забезпечують досягнення потрібного результату.

Тобто, для визначення того, чи діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, відповідає вимозі вибірковості тактичного прийому необхідно розуміти, які завдання ставить перед собою адвокат, зловживаючи.

Якщо адвокат визначає завданням зволікати із строками у кримінальному провадженні, у зв'язку із чим здійснює «зриви» ознайомлень з матеріалами досудового розслідування, то таке завдання може бути виконано, водночас слідчий суддя вправі обмежити таку діяльність конкретним строком, що може не відповідати інтересам клієнта, як наслідок — вимогам вибірковості.

Водночас якщо клієнт узгодив із адвокатом такий деструктивний варіант процесуальної поведінки, цілком усвідомлюючи можливе обмеження строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, однак зволікання було самоціллю, то у цьому разі така діяльність відповідає інтересам клієнта і, як наслідок, вимозі (принципу) вибірковості.

Окрему проблематику становить ситуація, коли адвокатом невірно (помилково) спрогнозовано результати вчинення процесуальної дії, у зв'язку із чим не виконано тактичне завдання, тобто, має місце невідповідність вимозі (принципу) вибірковості. Наприклад, адвокат використовує нецензурну лексику у апеляційній скарзі, тактичним завданням чого є надання більшого емоційного забарвлення і наголошення складу суду на певних питаннях. Однак суд залишає таку апеляційну скаргу без розгляду, з огляду на використання нецензурної лексики. Описаний тактичний прийом та процесуальні наслідки такого у вигляді неналежно реалізованого права клієнта на оскарження судового рішення свідчить про невідповідність такої процесуальної дії вимозі (принципу) вибірковості тактичного прийому.

Отже, діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, може не завжди відповідати вимозі (принципу) вибірковості. Ключовими критеріями для з'ясування цього є зміст тактичного завдання, засоби виконання та очікувані, фактичні результати такого.

Щодо етичності як вимоги (принципу) тактичного прийому

І.І. Когутич [4, с. 243–244] вважає, що етичність полягає в тому, що вони не можуть містити в собі елементів неправдивої інформації, введення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що потягне за собою негативні наслідки. Неприпустимими є тактичні прийоми, засновані на насильстві, погрозах, обмані, використанні аморальних спонукань, культурної відсталості, релігійних упереджень тощо. Таку позицію поділяє також В.Ю. Шепітько [7, с. 135].

М.Б. Головка, Л.А. Остапенко, І.П. Осипенко, М.П. Черненко [1, с. 7] вказують на недопустимість протиріччя морально-етичним нормам. Водночас, на думку Ю.І. Аністратенко, І.В. Грицюк, вимога етичності означає відповідність нормам моралі, вимогам професійної етики [3, с. 117]. Це відповідає позиції О.Г. Яновської [15, с. 38], яка зазначає, що при здійсненні професійної діяльності адвокат повинен керуватись, передусім, моральними принципами.

Правилам адвокатської етики [12, с. 11] закріплено, що надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. Адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво, зокрема, добросовісно.

Ми підтримуємо точку зору, що зловживання процесуальними правами порушують такий моральний принцип, як добросовісність, і є неетичними.

Отож, діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, дисонує добросовісності, а, отже, не відповідає такій вимозі (принципу) тактичного прийому адвоката, як етичності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Адвокати у кримінальному провадженні послуговуються тактичними прийомами, які із точки зору науки кримінального процесу можуть бути зловживанням процесуальними правами. Автором узагальнено основні три вимоги (принципи), які передбачаються у доктрині для тактичних прийомів на основі робіт Я.О. Береського, О.В. Острогляда [11, с. 134], В.О. Попелюшко [8, с. 257], І.І. Когутича [5, с. 123].

Власною розробкою за результатом дослідження є позиція автора, що діяння, яке є зловживанням процесуальним правом, не відповідає вимогам (принципам), які визначені у доктрині криміналістичної тактики для тактичних прийомів, а саме: законності та етичності. Водночас такі діяння можуть відповідати вимозі (принципу) вибірковості, це залежить від змісту тактичного завдання, засобу виконання та очікуваних, фактичних результатів такого. Отже, діяння, яке вважається зловживанням процесуальним правом, є недопустимим тактичним прийомом.

З огляду на викладене вище, перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо розробку системи наукових положень і рекомендацій щодо протидії такій процесуальній поведінці адвокатів як правоохоронцями, так і іншими адвокатами.

Література

1. Головка М.Б., Остапенко Л.А., Осипенко І.П., Черненко М.П. Криміналістика (Криміналістична тактика) : навч. посіб. Чернівці : Чернігівський національний технологічний університет, 2017. 220 с.
2. ДУДКО О.В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні: дис. докт. філос.: 081 Право. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. 296 с.
3. Грицюк І.В., Аністратенко Ю.І. Стратегія та тактика захисту у кримінальному провадженні адвоката. *Юридична наука*. 2020. 9 (111). С. 107–118. doi: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-111-9.13>.
4. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. К. : Атіка, 2008. 888 с.
5. Когутич І.І. Теорія і практика використання в розслідуванні злочинів фікцій : моногр. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2014. 394 с.
6. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець, Ю.А. Чаплинська]. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
7. Криміналістика : Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 464 с.
8. Криміналістика. Академічний курс : Підручник // Мін-во освіти і науки України. Акад. адвокатури України; Т.В. Варфоломеев, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров, С.В. Гончаренко, В.О. Попелюшко. Київ : ЮрІнком Інтер, 2011. 495 с.

9. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К. : МАУП, 2007. Бібліогр.: у кінці розд. 512 с.
10. Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1(5). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).
11. Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 129–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_5_23 (дата звернення: 16.10.2023).
12. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року, 09.06.2017 (Зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року, 15.02.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 16.10.2023).
13. Бишевец О. В. Тактичні прийоми у професійній діяльності адвоката. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Число 1. С. 104–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_1_23 (дата звернення: 16.10.2023).
14. Бояров В. І., Коновалова Г. В. Щодо формування тактики захисту. *Актуальні питання криміналістики [Текст]: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2018 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 334 с. С. 66–69. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/15970/1/АКТУАЛЬНІ%20ПИТАННЯ%20КРИМІНАЛІСТИКИ_p067-070.pdf (дата звернення: 16.10.2023).
15. Яновська О. Г. Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності. *Юридична Газета*. 2017. № 12 (562). С. 38–39. URL: http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/03/№_12562_lite-038-039.pdf (дата звернення: 16.10.2023).

References

1. Holovko, M. B., Ostapenko, L. A., Osypenko, I. P., & Chernenok, M. P. (2017). *Kryminalistyka (Kryminalistychna taktyka): navch. posib.* [Criminalistics: Textbook]. Chernihiv: Chernihivskyy natsionalnyy tekhnolohichnyy universytet [in Ukrainian].
2. Dudko, O. V. (2020). *Pomylyky advokata v kryminalnomu provadzhenni* [Lawyer's mistakes in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
3. Hrytsiuk, I. V., & Anistratenko, Yu. I. (2020). *Stratehiia ta taktyka zakhystu u kryminalnomu provadzhenni advokata* [Strategy and tactics of protection in criminal lawyer]. *Yurydychna nauka — Juridical science*, 9 (111), 107–118. doi: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-111-9.13> [in Ukrainian].
4. Kohutych, I. I. (2008). *Kryminalistyka: Kurs lektsiy* [Forensics: A course of lectures]. K. : Atika [in Ukrainian].
5. Kohutych, I. I. (2014). *Teoriia i praktyka vykorystannia v rozsliduvanni zlochyniv fiktsii: monohr.* [Theory and practice of using fictions in the investigation of crimes: monograph]. Ternopil : Pidruch. i posib. [in Ukrainian].
6. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., & Chaplynska, Yu. A. (2017). *Kryminalistyka: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Forensics: a textbook for students of higher educational institutions]. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD [in Ukrainian].
7. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., & Zhuravel, V. A. (2008). *Kryminalistyka: Pidruchnyk* [Forensics: Textbook]. Kh. : Pravo [in Ukrainian].
8. Varfolomeiev, T. V., Honcharenko, V. H., Boiarov, V. I., Honcharenko, S. V., Popeliushko, V. O. (2011). *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk* [Criminalistics. Academic course: Textbook]. Min-vo osvity i nauky Ukrainy. Akad. advokatury Ukrainy; Kyiv : YurInkom Inter. [in Ukrainian].
9. Bilenchuk, P. D., Hel, A. P., & Semakov, H. S. (2007). *Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv: Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes: Study guide for students of higher educational institutions]. K. : MAUP [in Ukrainian].
10. Pohoretskyi, M. A., & Serhieieva, D. B. (2012). *Kryminalistychna taktyka: shchodo vyznachennia poniattia* [Criminalistics tactic: determination of concept]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seria «Pravo» — Journal of NUOA. Law Series*, 1 (5). Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf> [in Ukrainian].
11. Ostrohliad, O. V., & Bereskyi, Ya. O. (2012). *Okremi teoretychni aspekty rozuminnia taktyky zakhystu v kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Separate theoretical aspects of understanding of tactics of defence in criminal procedure of Ukraine]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho — The Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytskyi*, 5, 129–135. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_5_23 [in Ukrainian].
12. *Pravyla advokatskoi etyky* [Rules of lawyer ethics]: zatverdzheni Zvitno-vybornym zizdom advokativ Ukrainy 2017 roku, 09.06.2017 (Zi zminamy, zatverdzheny Zizdom advokativ Ukrainy 2019 roku, 15.02.2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> [in Ukrainian].

13. Byshevets, O. V. (2008). Taktychni pryomy u profesiinii diialnosti advokata [Tactical techniques in the professional activity of a lawyer]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy — Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine, 1*, 104–108. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_1_23 [in Ukrainian].

14. Boiarov, V. I., & Konovalova, H. V. (2019). Shchodo formuvannia taktyky zakhystu [Regarding the formation of defense tactics]. *Aktualni pytannia kryminalistyky — Current issues of criminology: Proceedings of the Conference* / [redkol.: V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiyi ta in.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. (pp. 66–69). Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/15970/1/AKTUALNI%20PYTANNIA%20KRYMINALISTYKY_p067-070.pdf [in Ukrainian].

15. Ianovska, O. H. (2017). Spivvidnoshennia mety ta zasobiv yak etychna problema advokatskoi diialnosti [The ratio of goals and means as an ethical problem of advocacy]. *Yurydychna Hazeta — Legal Gazette, 12* (562), 38–39. Retrieved from http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/03/№_12562_lite-038-039.pdf [in Ukrainian].